

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

Szövetség vagy vazallitás?

(Megjegyzések a magyar–kazár kapcsolatokhoz)

E tanulmány a honfoglalás előtti magyar–kazár kapcsolatokat vizsgálja, s arra a címben felvetett kérdésre próbál választ adni, hogy a Magyar Törzsszövetség és a Kaganátus viszonya mely fogalommal jellemezhető. Vajon két független, többé-kevésbé egyenrangú hatalom szövetségét tételezhetjük-e fel, vagy alá- és fölérendeltség, vazallitás jellemezte-e ezt a kapcsolatot, illetőleg ezek mellett konfrontációval, ellenséges viszonyal is számolnunk kell-e?¹

A felállított elméletek túlnyomó többsége szerint a kazár–magyar érintkezés változásokon ment keresztül, több fogalommal írható le. E viszony változásai a kapcsolat időtartamának is függvényei lehetnek. Míg a magyarság IX. század végi kényszerű kárpát-medencei honfoglalása vitathatatlanul véget vetett az intenzív kazár–magyar érintkezésnek (a magyarokkal együtt elköltöző kavarokat leszámítva), addig e kapcsolatok kezdeteit, s vele együtt az időtartamot jóval nehezebb meghatározni. Elterjedt feltevés szerint a magyarok korán bekerülhettek a kazár birodalomba, ahol száz–háromszáz évig éltek kazár fennhatóság alatt. A magyarok feletti kazár uralmat számították a türk birodalom létrejöttétől (569-től);² a kazár kaganátus megalapításától (630 vagy 650 körül);³ a Kuvrat-féle onogur-bolgár birodalom felbomlásától, vagy kazár megdöntésétől (a 670-es

¹ A IX. századi kazár–magyar kapcsolatok összefoglalására, egy korábbi verzióra vö. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *Levediától a Kárpát-medencéig*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. Szeged 1998. 130–144.

² 569-től számította BARTHA ANTAL: *A IX–X. századi magyar társadalom*. Bp. 1968. (a továbbiakban: BARTHA 1968.) 82–83.

³ 650-től számolt kazár uralommal NÉMETH GYULA: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp. 1930. 151., 176–177., 181–182., 215–216.; HALASI-KUN TIBOR: *A magyarság kaukázusi története*. In: LIGETI LAJOS (szerk.): *A magyarság őstörténete*. Bp. 1943. (a továbbiakban: HALASI-KUN 1943.) 98.

évektől);⁴ s feltételezték azt is, hogy a magyarok 700 körül vagy 750 táján kerültek Kazária szomszédságába s fennhatósága alá.⁵ A fenti, 100–300 éves kazár vazallitást feltevő elméletek közös vonása, hogy a 800-as évek elejére, vagy inkább a 830-as évekre teszik a magyarok függetlenedését a hosszú kazár uralom alól, s ezután legfeljebb alkalmi szövetkezéssel számolnak.⁶ Újabb, ide vonható radikális nézet értelmében nem beszélhetünk függetlenedésről sem a 830-as, sem pedig a 870-es években, a magyarok csak a honfoglalással váltak önállóvá, ezért végig a vazallitás fogalmával jellemezhetjük a hosszú kazár–magyar viszonyt.⁷

A 800 vagy 830 körüli időben északról (Magna Hungáriából vagy Baskíriából) való magyar levándorlást feltételező hipotézisek évszázadnál rövidebb, évtizedekben mérhető és változó tartalmú kazár–magyar kapcsolatokkal számolnak. E modell szerint a 830-as években ellenséges magyar–kazár viszony volt, majd a 850-es években kazár fennhatóság érvényesült, s csak a 870–880-as években szakadtak el a magyarok. Az egyik felfogás szerint végleges függetlenedést tételezhetünk fel, míg a másik szerint a 880-as évek második felében újra

⁴ A 670-es évektől vö. HÓMAN BÁLINT–SZEKFŰ GYULA: Magyar történet I. Bp. 1928. (a továbbiakban HÓMAN–SZEKFŰ 1928. I.) 45., 65–66.; MORAVCSIK GYULA: Az onogurok történetéhez. Magyar Nyelv 1930. 100–108.; VÁSÁRY ISTVÁN: A régi Belső-Ázsia története. Szeged 1993. (a továbbiakban: VÁSÁRY 1993.) 153.; RÓNA-TAS ANDRÁS: A honfoglaló magyar nép. Bp. 1996. (a továbbiakban: RÓNA-TAS 1996.) 257.

⁵ 700-tól l. FODOR ISTVÁN: A magyarság születése. Bp. 1992. 102.; 750 és 850 közti kazár fennhatóságra vö. FODOR ISTVÁN: Verecke híres útján. Bp. 1975. (a továbbiakban: FODOR 1975.) 171., 173–174., 186., 192–195.

⁶ A 800 körüli önállósodásra l. RÓNA-TAS 1996. 258–259.; 800 és 830 közti függetlenedésre l. HALASI-KUN 1943. 98–99.; 810–830 közötti időre vö. BARTHA ANTAL: A magyar honalapítás. Bp. 1987. (a továbbiakban: BARTHA 1987.) 39.; 830 körülre vö. GYÖRFFY GYÖRGY: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára. Bp. 1959. (a továbbiakban: GYÖRFFY 1959.) 79.; BARTHA 1968. 98–99.; DIENES ISTVÁN: A honfoglaló magyarok. Bp. 1978.³ 9.

⁷ VÁSÁRY 1993. 153.; ZIMONYI ISTVÁN: A kazárok szerepe Kelet-Európában. Magyar Tudomány 1996/8. 956–957.; a 830-as vagy 870-es elszakadást elvetette UŐ.: Préhisteoire hongroise: méthode de recherche et vue d'ensemble. In: Les Hongrois et l'Europe: Conquête et intégration. Paris–Szeged 1999. 41.

ideiglenes, három évig tartó kazár fennhatóság következett.⁸ Van olyan felfogás is, amely szerint a magyarok szövetségesei voltak a Kaganátusnak, s nem vazallusai.⁹

A kazár–magyar kapcsolatokra vonatkozóan mindössze két forrás áll rendelkezésünkre. Ibn Ruszta egyetlen mondatban utal e viszonyra, míg Konsztantinosz császár jóval részletesebben számol be erről feltehetően magyar informátorai alapján a DAI 38. fejezetében.

Ibn Ruszta híradása szerint „azt mondják, hogy a kazárok korábban körülzárták magukat a magyarok és más ellenséges népek támadásaival szemben.”¹⁰ Egyes feltevések e passzust – amely a muszlim források közül kizárólag Ibn Rusztánál szerepel – interpolációnak tekintették, tartalmát illetően toposzt említettek, ezáltal hitelességét megkérdőjelezték.¹¹ A keltezésről nem tudjuk, hogy a „korábban” kitétel a mű megírásának idejéhez (930-as évek), vagy a tudósítás idejéül feltételezett 870–880-hoz képest értendő-e. Így feltételesen

⁸ A 830-as évektől 850-es évekig való szorosabb kazár függésre, majd lazább függésre, s 870–880 körüli függetlenedésre vö. KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. (a továbbiakban: KRISTÓ 1980.) 83–96., 116.; KRISTÓ GYULA: Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok. Bp. 1996. (a továbbiakban: KRISTÓ 1996.) 46–48., 65., 73–75.; GYULA KRISTÓ: Hungarian History in the Ninth Century. Szeged 1996. (a továbbiakban: Kristó 1996.) 131–138., 173.; MAKK FERENC: A turulmadártól a kettőskeresztig. Szeged 1998. (a továbbiakban: MAKK 1998.) 31–33., 215–216.; a 850-es években, s 886–889 között kazár fennhatóságra l. CZEGLÉDY KÁROLY: Árpád és Kurszán (az Árpád-ház megalapításához). In: Uő.: Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp. 1985. (a továbbiakban: CZEGLÉDY 1985.) 119–120.

⁹ A kazár–magyar ellenséges viszony és a magyar vazallitás tagadására vö. BAKAY KORNÉL: Őstörténetünk régészeti forrásai II. 125–131.; rokoniszövetségi viszonyra Uő.: Kik vagyunk, honnan jöttünk? Szombathely 1994. 88.; Az onogur-magyarok Lebediában kazár fennhatóság alatt álltak 889-ig, míg a szabír magyarok függetlenek voltak Dentü-Magyariában: e nézetre vö. PADÁNYI VIKTOR: Dentü-Magyarok. Veszprém 1989. (Reprint) 132–142.

¹⁰ A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged 1995. (a továbbiakban: HKÍF) 34. (CZEGLÉDY KÁROLY fordítása); vö. még WIET, G.: Ibn Ruszta. Les autours precieux. Le Caire 1955. 160.; KMO SKÓ MIHÁLY: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/1. Magyar Őstörténeti Könyvtár 10. Szerk. ZIMONYI ISTVÁN. Bp. 1997. (a továbbiakban: KMO SKÓ 1997.) 209.

¹¹ Az interpolációra és a körülárkolás mohamedán toposzára vö. ZIMONYI ISTVÁN: A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források. A Dzsajhání-hagyomány. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ: A honfoglaláskor írott forrásai. A honfoglalásról sok szemmel. Főszerk. GYÖRFFY GYÖRGY. Bp. 1996. 57.; l. még Uő.: HKÍF 34., 50. jegyzet

gondolhatunk a kazár határerőd, Sarkel építése miatt a 830-as évekre, a 870–880-as évekre, esetleg más időszakra is.¹² Véleményem szerint nem vethetjük el Ibn Ruszta adatát, bár nem tudjuk, honnan vette értesülését, valóban utólagos beszúrásnak tekinthetjük-e, pontosan mikorra vonatkozik. Híradása ellenséges kazár–magyar viszonyról emlékezik, s éles ellentétben áll a konfrontációról semmit nem tudó, szövetségesi vagy vazallusi viszonyt tükröző konsztantinoszi elbeszéléssel. Utalnom kell azonban arra, hogy Ibn Ruszta egy korábbi állapotként ábrázolja a konfrontációt és a kazár védekezést. Így a tudósítás „jelen” idejében, amelyet általában 870–880-ra vagy esetleg a 920-as évekre szoktak tenni, ez az ellenségesség bizonyosan nem állt már fenn.¹³ A muszlim források e passzus kivételével hallgatnak a kazár–magyar viszonyról. Ezt általában – *argumentum e silentio* érvként – a magyar törzsszövetség 870–880 körüli önállósága jeleként szokták értelmezni, jöllehet a kazároknak való alávetés vagy a nekik való adózás nem említése nem zárja ki eleve a kazár vazallitás lehetőségét.

A kazár–magyar érintkezésről jóval részletesebben számolt be Konsztantinosz a DAI 38. fejezetében. A *caput* időrendi értelmezésével kapcsolatban három fő álláspont említhető. A régebbi felfogás szerint a Konsztantinosznál olvasható történet a honfoglalást közvetlenül megelőző időszakról, a IX. század utolsó évtizedeiről szól.¹⁴ Más hipotézis szerint a DAI 38. fejezete jóval korábbi, VII–VIII. századi időszakra is visszanyúlik, illetve tömörítve beszéli el a magyarság hosszú, kazár uralom alatti korszakát.¹⁵ A fenti két álláspont között

¹² A 830-as évekre I. PAULER GYULA. A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900. (a továbbiakban: PAULER 1900.) 14., 132., 30. jegyzet; MARQUART, J.: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig 1903. (a továbbiakban: MARQUART 1903.) 28.; MACARTNEY, C. A.: The Magyars in the Ninth Century. Cambridge 1930. (a továbbiakban: MACARTNEY 1930.) 74–75.; KRISTÓ 1980. 20–21.; GOLDEN, P. B.: Khazar Studies I–II. Bp. 1980. I. 19., 76–77.; NOVOSZELCEV, A. P.: Hazarskoe gosudarstvo i ego rol v istorii vostočnoj Evrope i Kavkaza. Moszkva 1990. (a továbbiakban: NOVOSZELCEV 1990.) 206–208.; MAKK 1998. 31.

¹³ A Dzsajháni-hagyomány 870–880-ra keltezésére vö. CZEGLÉDY 1985. 118–119.; KRISTÓ 1996.³ 101–106.; RÓNA-TAS 1996. 69–70.; a 920-as évekre vö. KMO SKÓ 1997. 199–202.

¹⁴ Vö. pl. PAULER 1900. 153., 61. jegyzet; HÓMAN-SZEKFŰ 1928. I. 68–69., 115–117.; HARMATTA JÁNOS: Lebedia és Atelkuzu. Magyar Nyelv 1984. 430.

¹⁵ L. pl. DEÉR JÓZSEF: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 1945–1946. 6–7., 9.; SZŰCS JENŐ: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Két tanulmány a kérdés előtörténetéből. Magyar Őstörténeti Könyvtár 3. Szerk. ZIMONYI ISTVÁN. Szeged 1992. (a továbbiakban: SZŰCS

helyezhető el az a nézet, amely szerint e fejezetben Konsztantinosz a magyarok IX. századi történetéről tájékoztatott a 830-as évektől a honfoglalásig.¹⁶ Véleményem szerint a levediai letelepedést kivéve a század második feléről, vagy inkább utolsó harmadáról szólhat a konsztantinoszi tudósítás, hiszen a besenyő támadásra bizonyosan ekkor került sor, a fejedelmválasztás pedig feltehetően ekkor történhetett. Ezt támaszthatja alá, hogy a történeti emlékezethatár 70 év körül van, így Konsztantinosz 948 táján magyar informátoraitól 870–880-ig visszamenő eseményekről értesülhetett.¹⁷ A történeti kutatás zömében úgy értelmezi a 38. *caputot*, hogy a bizánci császár az időben legkorábbi eseményektől haladt saját koráig. E „lineáris” értelmezéssel szemben „párhuzamos” szerkesztésűnek vélem a 38. fejezetet, amelyben – leszámítva a Besenyőország, illetve az egykori magyar szállásterület folyóit felsoroló záró részt (38/66–71.) – két forrást vagy jelentést szerkesztettek egybe, pontosabban írtak le egymás után. Ennek megfelelően két magyar szállásterület (Levedia, Eteköz), két besenyő támadás, két „Levedi-epizód” vagy „kazár történet” található.¹⁸ Ezek kétségkívül értelmezhetők egymást követő, de többé-kevésbé önálló, bár egymással bizonyos pontokon érintkező vagy fedő történetekként is.

A DAI 38/3–19. passzusát tekinthetjük az első kazár történetnek. Ebben először a magyarok Kazáriához közeli, levediai letelepedéséről olvashatunk, majd arról, hogy „együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal,”¹⁹ végezetül pedig Levedi gyermektelen

1992) 180–189., 210.

¹⁶ KRISTÓ 1980. 55–59.

¹⁷ A 70 éves történeti emlékezethatárra l. GYÖRFFY GYÖRGY: Levedia és Eteköz kérdéséhez. Magyar Nyelv 1984. 383.

¹⁸ Arra, hogy a DAI 38. fejezete két fő részre (38/3–65.; 38/66–71.) tagolódik és az első, jóval hosszabb rész egy vagy több magyar forrásból származik, vö. JENKINS, R. J. H. (ed.): Constantinus Porphyrogenitus: De administrando imperio. II. Commentary. London 1962. (a továbbiakban: JENKINS 1962.) 145–146. (a vonatkozó részt MORAVCSIK GYULA írta); két elbeszélésre tagolta az első fő részt MACARTNEY 1930. 98–99.; két jelentést említett GRÉGOIRE, H.: Le nom et l'origine des Hongrois. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 1937. 632–633.

¹⁹ Vö.: Bíborbanszületett Konstantin. A birodalom kormányzása. A görög szöveget magyarra fordította MORAVCSIK GYULA. Bp. 1950. (a továbbiakban: MORAVCSIK 1950.) 170–171.; MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai. Bp. 1984. (a továbbiakban: ÁMTBF) 42–43.

kazár házasságáról. Jóllehet rövid időtartama miatt erősen vitatott a mindössze három éves szorosabb kazár–magyar kapcsolat, önkényes ezt jóval nagyobb, 100–300 éves időszakra érteni.²⁰ Nézetem szerint a bizánci császár által leírt kazár–magyar szövetség a IX. század második felére vonatkoztatható, hiszen Árpád kortársa volt Levedi, aki az együttműködés jutalmául kazár feleséget kapott. A hármas szám nem feltétlenül szó szerint értendő, de mindenképpen rövid időtartamot sejtet.²¹

A kazárokkal való együttlakás (*szümoikia*) és együtttharcolás (*szümmakhia*) mindenképpen összetartozó mozzanatok. A történeti kutatásban mindkettőt a kazár uralom és a magyar vazallitás jeleként értelmezték. Az együttlakást illetően felvetették, hogy a magyarokat valamikor kazár területre költöztették, ahol katonai segédnépként együtt kellett harcolniuk a kazárokkal.²² A Kazáriához közeli magyar letelepedéséből következhet az, hogy katonai együttműködés esetén korlátozott ideig együtt lakhattak és együtt küzdöttek. Ha a kazárok a magyar szállásterülethez is közeli ellenfél ellen vonultak, az együttlakás színhelye nemcsak Kazária, de a magyar szállásterület is lehetett.²³ Az együttlakásból, illetve az együtttharcolásból nem feltétlenül következik a magyarok katonai segédnépi kötelezettsége; harcolhattak felbérelt szövetségesként is, miként gyakran megtették ezt IX–X. századi kalandozásaik során.²⁴

A katonai együttműködés keletkezéséhez fel kell térképeznünk a kazárok és magyarok lehetséges közös ellenfeleit. A Konstantin-Cyryll legenda 861-re utaló leírása kazár–magyar szövetségre enged következtetni. Ekkor egy bizánci követtség a Krím-félsziget érintésével Kazáriába ment. Útjuk során elérték, hogy a kazárok egy ostromolt krími város alól elvonuljanak, s később a rájuk rontó

²⁰ Az időtartam javítására általában vö. JENKINS 1962. 148.; az idevonható elméletekre vö. 1–4. jegyzetek.

²¹ Az időmeghatározás bizonytalanságára l. KRISTÓ 1980. 89–90.

²² KRISTÓ 1980. 94–96., 116.; KRISTÓ 1996.³ 134–135.; CZEGLÉDY 1985. 119–120., 122.

²³ E felvetésre l. TÓTH SÁNDOR: A kabarok a IX. századi magyar törzsszövetségben. Századok 1984. (a továbbiakban. TÓTH 1984.) 98.

²⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: in: Magyarország története tíz kötetben I/1–2. A kezdetektől 1242-ig. Főszerk. SZÉKELY GYÖRGY, szerk. BARTHA ANTAL. Bp. 1984. (a továbbiakban: Magyarország története I/1.) I/1. 653–654.

magyarok (*ungri*) is sértetlenül engedték őket továbbhaladni.²⁵ A kazárok Krím-félszigeti hadjáratuk során magyar szállásterületen éppúgy keresztül vonulhattak, mint a Kaganátus felé haladó bizánci követség. A 861 előtti években ugyanolyan joggal tételezhetünk föl kazár–magyar katonai együttműködést, mint 861 után. E közös akciók irányulhattak a magyarokhoz közel lakó szláv törzsek ellen. A Dnyeper és a Don között lakó szláv törzsek (poljánok, radimicsek, szeverjánok és vjaticok) előbb kazár uralom alatt voltak, nekik adóztak mókusprémmeel, majd később rusz fennhatóság alá kerültek.²⁶ A kazár–magyar közös hadjáratokra sor kerülhetett Kazáriától nyugatra, a magyar szállásterülettől délre és észak–északkeletre levő ellenfelek, tehát Bizánc krími birtokai és a keleti szláv törzsek ellen. A szlávok kazár adóztatása és a Krím-félszigeti kazár hadjárat alapján lehetséges a kazár–magyar együttműködést a 850-es évekre és a 860-as évek elejére tenni.²⁷ Későbbi idő is gyanúba fogható. Konsztantinosz a kazár–magyar szövetség és Levedi kazár házassága után említi, hogy a kangar-besenyők ellen a kazárok és a magyarok is háborúztak. A 870–880 körüli korszakra utaló muszlim források szerint a kazárok „minden esztendőben portyázó hadjáratot vezetnek a besenyők ellen.”²⁸ A két forrás kombinációja alapján a 870–880-as évekre is tehető a Volgától keletre lakó besenyők elleni kazár–magyar katonai együttműködés.²⁹ A

²⁵ A forrásra vö. HKÍF 160.; kazár–magyar szövetségre következtetett ARTAMONOV, M. I.: *Iztorija Hazar*. Leningrád 1962. (a továbbiakban: ARTAMONOV 1962.) 345.; VAJAY, SZ.: *Der Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte (862–933)*. München 1968. (továbbiakban: VAJAY 1968.) 12–13.; KRISTÓ 1980. 92.; CZEGLÉDY 1985. 119.

²⁶ Vö. MACARTNEY 1930. 111–112.; BOBA, I.: *Nomads, Northmen and Slavs in the Ninth Century*. The Hague 1967. 56–57.; KRISTÓ 1980. 121., 145.; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *Birodalmak, államok, és népek a IX. századi Kelet-Európában*. *Életünk* 1996/6–7. (a továbbiakban: TÓTH 1996.) 581–582., 584.; Uő.: *A magyar törzsszövetség szláv kapcsolatai*. In: *Ötvenéves a szegedi szlavisztika*. Szerk. BIBOK KÁROLY, FERINCZ ISTVÁN, H. TÓTH IMRE. Szeged 1999. 154–158.

²⁷ 840–860 közti kazár–magyar szövetségre l. MARQUART 1903. 33.; MACARTNEY 1930. 11–112.; 850–860 körülre l. ARTAMONOV 1962. 345.; VAJAY 1968. 12–13., 88.; TÓTH 1984. 98.; 850 körülre l. CZEGLÉDY 1985. 119–120., 122.

²⁸ Vö. GYÖRFFY GYÖRGY (szerk.): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Bp. 1986.⁴ (a továbbiakban: MEH) 90. (CZEGLÉDY KÁROLY fordítása); vö. még KMOŠKÓ 1997. 204.

²⁹ Kazár–magyar együtt harcolásra a Volga mentén a 850-es években l. KRISTÓ 1980. 85–100.; KRISTÓ 1996.³ 138., 143–145.; 886–889 között l. CZEGLÉDY 1985. 120.

Kazáriahoz közelebb lakó, Dnyeper és Don közötti szállásterülettel bíró keleti magyar törzsek (például Levedi törzse) vehettek részt ezekben az akciókban.

A magyar törzsek katonai szövetségét a kazár kagán elsősorban politikai eszközökkel igyekezett biztosítani. Az egyik ilyen módszert éppen az „első kazár történetből” ismerjük. A kazár uralkodó a magyarok vitézségéért és szövetségéért jutalmul előkelő kazár hölgyet adott feleségül Levedinek, hogy „tőle gyermeket szüljön”. A kagán e házassággal tartós dinasztikus kapcsolatot akart létesíteni Kazária és a Magyar Törzsszövetség között. A házasság e korszakban egyaránt szolgálhatott vazallusi vagy szövetségi kapcsolat kifejezésére. Az orkhoni türk feliratok szerint a türk kagán saját hűgát adta feleségül a legyőzött az nép uralkodójának, Barsz bégnek.³⁰ II. Justinianus 695-ben, majd III. Leó bizánci császár fia, a későbbi V. Konstantin 732-ben, valamint IV. (Kazár) Leó császár (775–780) hasonlóképpen a kagáni családból kapott feleséget.³¹ A fenti, ellentétes jogi státusra utaló példák jelzik, hogy pusztán a házasság ténye alapján nem állapítható meg, hogy Levedi önkéntes szövetségese vagy alárendelt vazallusa volt-e a kazár kagánnak. Egy feltevés szerint a kazár diplomácia különbséget tett volna a bizánci uralkodók és a magyar törzsfő között, hiszen míg korábban a bizánci császárok a kagáni családból, addig Levedi csak a kazár arisztokráciából kapott feleséget.³² E feltételezés azonban nem bizonyítható, hiszen a feleségül adott kazár nőt ugyanúgy nemesnek vagy előkelő születésűnek nevezi Konsztantinosz, mint egy későbbi passzusban, a második kazár történetben magát Levedit is.³³ Ezért azt tételezhetjük fel, hogy Levedi hozzá méltó feleséget kapott a kagán vagy más kazár előkelő rokonságából. A házasság azonban terméketlen maradt, Levedi nem tudott dinasztiaát alapítani, a kagán kísérlete tehát sikertelennek bizonyult.

³⁰ Vö. MEH 63.

³¹ Vö. pl. DUNLOP, D. M.: *The History of the Jewish Khazars*. Princeton 1954. (a továbbiakban: DUNLOP 1954.) 171–179.; TOYNBEE, A.: *Constantine Porphyrogenitus and His World*. London 1973. 435.; NOVOSZELCEV 1990. 122.

³² Errc I. LIGETI LAJOS: *Levédia és Etlköz*. Magyar Nyelv 1985. 9.

³³ „nemes kazár nőt” (*Kazaran eugené*), vö. DAI 38/17.; Levedire mondja a kagán, hogy „nemes származású” (*eugenész*), vö. DAI 38/37. In: MORAVCSIK 1950. 170–173.

Ha az első kazár történet egyes összekapcsolódó motívumait együtt vizsgáljuk, a következőket állapíthatjuk meg. Bár külön-külön mind az együttarcolás, mind pedig az ennek fejében Levedinek adott kazár feleség ugyanúgy feltételezhető szövetségi viszonyt, mint vazallitást, együttesen ezek inkább az utóbbira engednek következtetni, különösképpen, ha figyelembe vesszük a kazár kagán célját magyar dinasztia létrehozására. E motívumok összességükben inkább Kazária fennhatóságát vagy legalábbis a kagán fennhatósági törekvéseit sejtetik.

A második kazár történetben (DAI 38/31–46.) is Kazária a kezdeményező fél.³⁴ A kagán magához hívatta a magyar törzsek első vajdáját, Levedit. A magyar hagyománynak azt a részét, hogy a kazár szakrális uralkodó személyesen tárgyalta Levedivel, a történeti kutatás néhány kivétellel elfogadta.³⁵ Ibn Fadlán szerint Kazária második fejedelmének, a bégnek vetik alá magukat a szomszédos fejedelmek.³⁶ Levedi tehát előkelőbbnek számított, mint az említett fejedelmek, hiszen vele nem a bég, hanem maga a kagán tárgyalta. Igaz, a megbeszélésre Levedi ment el Kazáriába, mivel a kagán nem hagyhatta el országát, lévén szakrális uralkodó. Távoli párhuzamként utalhatunk arra, hogy a magyar törzsszövetség két fejedelme, a gyula és a *karkhasz* is felkereste 948 táján székhelyén, Konstantinápolyban Konsztantinosz császárt.³⁷ Az a tény, hogy Levedinek kellett elmennie a kagánhoz, arra mutat, hogy kapcsolatukban nem lehet egyenrangú felek viszonyát keresnünk, ez egyébként beszélgetésükből is kiténik.

A tárgyalás során Levedi megkérdezte a kagántól, hogy miért hívatta magához. A kazár uralkodó közölte Levedivel, hogy népe fejedelmévé akarja tenni, aminek fejében engedelmességre kell az ő parancsainak. A kagán célja a fejedelmi cím adományozásával nyilvánvalóan az lehetett, hogy a törzsszövetség

³⁴ A második kazár történetre vö. MORAVCSIK 1950. 172–173.; ÁMTBF 44–45.

³⁵ A kagán tárgyalta Levedivel: I. pl. MACARTNEY 1930. 96–97., 102–103.; KRISTÓ 1980. 131–132.; CZEGLÉDY 1985. 121.; a bégre gondolt BURY, J. B.: A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I. (A. D. 862–867) London 1912. 424.; a kagánra vagy a bégre vö. PAULER 1900. 24.

³⁶ Vö. MEH 96–97.

³⁷ Bulcsú *karkhasz* és a gyula konstantinápolyi látogatására I. pl. MORAVCSIK GYULA: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. 45.

vezetőjén keresztül a magyar törzseket vazallusi státussal a Kaganátushoz kapcsolja. A lényeg tehát a kazár kagántól személyileg függő, általa kijelölt, neki engedelmeskedő fejedelem kinevezése. A „kagáni ajánlatra” feltehetően valamilyen politikai kényszerűségből került sor.³⁸

Levedi reakciója a kagán ajánlatára ambivalens volt. Egyrészt rendkívül udvariasan megköszönte a kazár uralkodó kegyét, ugyanakkor személyére vonatkozólag elutasította annak elfogadását, arra hivatkozva, hogy nincs elég ereje a felkínált tisztséghez. Levedi azt nem zárta ki, hogy a törzsszövetség más vezetői ne tölthessék be a kazár tisztséget, sőt két személyt javasolt is maga helyett: Álmost, avagy annak fiát, Árpádot. Egy hipotézis szerint a magyar törzsszövetség fejét Kazária uralkodója nevezte ki vagy erősítette meg hivatalában.³⁹ Konsztantinosz alapján úgy tűnik, ez volt Kazária egyetlen intervenciója a magyar törzsszövetségi hierarchiát illetően, így kialakult, rögzült szokásról nem beszélhetünk.

A fejedelemválasztás értékelése vitatott kérdés. A hagyományos, az anonymusi vérszerződés-történetet követő felfogás szerint a magyar törzsfők választották fejedelemmé Álmost vagy Árpádot. Eszerint a Kazáriától való elszakadás, az önállóság jeleként értelmezhetjük ezt az eseményt.⁴⁰ Más nézet szerint kazár vazallusi fejedelmi tisztség lévén a fejedelemválasztásban nem kereshetjük az önállóság megnyilatkozását, később függetlenítette magát a magyar fejedelem.⁴¹

³⁸ A „kagáni ajánlat” Perjés Géza „szulcjmáni ajánlat” fogalma analógiájára született. A kagáni ajánlat lehetséges okai: Kazária meggyengülése, a magyarok és a kavarak kiválásának veszélye, nyugat felé a kazár terjeszkedés segítése; vö. KRISTÓ GYULA: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged 1995. (a továbbiakban: KRISTÓ 1995.) 118–119.; I. még KRISTÓ 1996. 62–63.

³⁹ E feltevésre I. GYÖRFFY 1959. 79., 142., 159.; FODOR 1975. 191.; Magyarország hadtörténete I. A honfoglalástól a kiegyezésig. Főszerk. LIPTAI ERVIN, szerk. BORUSJÓZSEF. Bp. 1984. 15. (A vonatkozó rész BOROSY ANDRÁS munkája.)

⁴⁰ Árpáddal kapcsolatban így értelmezte ezt pl. PAULER 1900. 23–25.; HÓMAN-SZEKFŰ 1928. I. 71–72.

⁴¹ Erre vö. CZEGLÉDY 1985. 121., 124., 127–128.; KRISTÓ 1980. 142–144.; KRISTÓ 1996.³ 166–167., 173.

Nézetem szerint a fejedelmválasztásból a kazároktól való függőségre és a magyar törzsszövetség bizonyos fokú önállóságára egyaránt következtethetünk.⁴² A fejedelmválasztást a kagán kezdeményezte, aki fejedelmi címet ajánlott fel és megbízottait elküldte a magyarokhoz, akik „megbeszéltek ezt [ti. a választást – T. S. L.] a türkökkel.”⁴³ Ugyancsak része volt ebben Levedinek, aki elutasította a méltóság elfogadását, de maga helyett két jelöltet is javasolt s a választásban részt vett. Végezetül maguk a törzsfőknek is korlátozott szerep jutott, akik a két jelölt közül Árpád mellett döntöttek.⁴⁴ Kazár függőségre utal az, hogy a kagán ajánlotta fel a fejedelmi méltóságot. Hangsúlyozottan szerepelt mind a Levedinek szóló kagáni „felkérésben”, mind pedig Levedi diplomatikus válaszában, hogy a leendő magyar fejedelem engedelmességre köteles a kagán szavának. A kazár uralkodót képviselték a választásnál megbízottai, akik megbeszéléseket folytattak a magyar törzsfőkkel a megválasztandó fejedelem személyéről. A kagánnak lényegében mindegy volt, ki tölti be a méltóságot, de ragaszkodott ahhoz, hogy létrehozzák a tisztséget. Először Levedinek ajánlotta fel; nem annyira toposz-szerűen említett kiváló tulajdonságai (nemes, értelmes, vitéz), hanem inkább a hierarchiában betöltött első helye, s talán kazár felesége miatt.⁴⁵ Elfogadta azonban Levedi szabadkozását, az általa említett jelölteket; végeredményben a magyarok döntésére bízta a fejedelmi cím viselőjének kiválasztását. Ha szoros alárendeltségi viszony létezett volna a magyarok és Kazária között, a kagán helytartót nevezett volna ki vagy legalábbis ragaszkodott volna az általa kiszemelt Levedihez.

⁴² A fejedelmválasztásra újabban TERPLÁN ZOLTÁN: Az etelközi fejedelmválasztás és vérszerződés kérdéseiről. Századok 1996. 969–978.; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Az etelközi magyar fejedelmválasztás. In: *Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára.* (a továbbiakban: *Studia varia.*) Szerk. MAKK FERENC, TAR IBOLYA, WOJTILLA GYULA. Szeged 1998. (a továbbiakban: TÓTH 1998.) 141–147.

⁴³ Vö. DAI 38/47–48., vö. MORAVCSIK 1950. 172–173.

⁴⁴ Három tényezőre a fejedelmválasztásban l. TÓTH 1998. 144–145.

⁴⁵ Levedi és Árpád jellemzésére Konsztantinosznál vö. ZIMONYI ISTVÁN: Constantinus Porphyrogenitus De administrando imperio magyar fejezetének török háttéréről. In: *Studia varia.* (a továbbiakban: ZIMONYI 1998.) 161–163.; l. még TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Levedi és Árpád személyisége. *Acta Universitatis Szegediensis de Atila József nominatae. Acta Historica. Tomus CVII.* Szeged 1998. 11–15.

Nézetem szerint a magyar törzsszövetséget laza függőségi szálak köthették a Kaganátushoz.⁴⁶ Ezt igazolja az is, hogy a konsztantinoszi történet szerint a kagán egyrészt dinasztikus házassági kapcsolattal, másrészt méltóság adományozásával igyekezett magához kötni a törzsszövetség vezetőit. Szembetűnő az, hogy az előkelő kazár hölgy feleségül adása és a fejedelmi cím adományozása nem kapcsolódik össze a Konsztantinosznál megőrzött magyar hagyományban, hanem két külön idősíkhöz vagy inkább két különböző „történethez” kötődik. Az orkhoni türk felirat szerint a türkök által legyőzött az nép vezetője, Barsz bég nemcsak a türk kagán hűgát nyerte el feleségül, hanem ugyanakkor kagáni címmel is felruházták.⁴⁷ Konsztantinosznál nemcsak nincs a két „ajánlatnak” egymáshoz semmi köze, de végeredményben más-más személy is részesül ezekből, még ha eredetileg mindkettőt Levedinek is szánta a kagán. Gyanítható, hogy a kazárok nem győzték le a magyarokat, mint a türkök az az népet, ebből adódhat az eltérés. Barsz bégnek el kellett fogadnia a feleséget és a méltóságot; Levedinek módjában állt, hogy csak az előbbit fogadja el és az utóbbit elutasítsa, illetőleg más személyeket javasoljon. Míg Barsz béget egyértelműen a hódító nép uralkodója jelölte ki, Árpádot megválasztották. Ugyanakkor közös az orkhoni türk és a konsztantinoszi történetben az, hogy mind a türk, mind pedig a kazár kagán elfogadta az az, illetve a magyar törzsszövetség hierarchiájának élén álló vezetőt, s neki kínálta fel a vazallus fejedelmi címet, illetve előkelő feleséget adott hozzá. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a vazallus nép belső szervezetét hagyták változatlanul, hanem régi vezetését sem feltétlenül változtatták meg, de a régi vezetők szuverenitása kívülről, a türk és a kazár kagántól származott.⁴⁸

A kazár kagán eleve jóváhagyta az Etelközben megválasztandó személyt, s küldöttei révén képviseltette magát a választásnál. A kazár fennhatóságot jelképezte az is, hogy Árpádot a „kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén” tették fejedelmmé.⁴⁹ A pajzsra emelés bizonyos eltérésekkel nyugaton

⁴⁶ A kazároktól való laza függésre következtetett ZICHY ISTVÁN: Magyar őstörténet. Bp. 1939. 10.; 862 táján említette ezt KRISTÓ 1980. 93–94.

⁴⁷ MEH 63.

⁴⁸ A türk analógiára l. KRISTÓ 1995. 115–123.; Barsz bég példáját említi SZÜCS 1992. 210.

⁴⁹ Kazár szokásként említi Konsztantinosz, vö. DAI 38/52–53. In: MORAVCSIK 1950. 172–173.; ÁMTBF 45.

és keleten egyaránt fellelhető szertartás volt.⁵⁰ Feltevés szerint a pajzs a Nap jelképeként szerepelt, s a pajzsra emelés a nagyhatalmak uralkodóinak beiktatási szertartása volt.⁵¹ Bizonyos távoli török párhuzamokra is utalt a történeti kutatás. Kínai források szerint a VI. századi türköknél nemeztakaróra emelték a megválasztott kagánt és kilencszer megforgatták a nap irányát követve. Hasonló szokás élt a mongol-kori, XIV. századi Aranyhordában is. Ugyanakkor a kazároknál e szokás meglétét kizárólag a magyar fejedelmválasztás kapcsán ismerjük.⁵² A pajzsra emelést alapvetően nem török, hanem római, bizánci, iráni és germán beiktatási szertartásként szokták említeni.⁵³ Az Árpád megválasztásánál alkalmazott „kazár” ceremóniát a korábbi kutatás nyugati, germán eredetűnek vélte, és a kései Római Birodalomban, illetve annak utódában, a Kelet-Római vagy Bizánci Birodalom korai szakaszában mutatta ki e beiktatási forma meglétét.⁵⁴

Ha ismert előfordulásait tekintjük, már Kr. u. 69-ben beszámolt a germánoknál e ceremóniáról Tacitus.⁵⁵ A frankoknál a Kr. u. V. században a Meroving-család is alkalmazta e szertartást, kis kerek pajzsra emelték a megválasztott feje-

⁵⁰ A kérdéskörre általában vö. TREITINGER, O.: Die oströmischer Kaiser- und Reichsidee. Jena 1938. 20–23.; ENSSLIN, W.: Zur Torqueskrönung und Schilderhebung bei der Kaiserwahl. Klio. Beiträge zur alten Geschichte 1942. (a továbbiakban: ENSSLIN 1942.) 268–298.; OSTROGORSKY, G.: Zur Kaiserhebung und schilderhebung im spätbyzantinischen Krönungszeremoniecll. Historia. Zeitschrift für alte Geschichte 1955. (a továbbiakban: OSTROGORSKY 1955.) 246–256.; VÁRADY, L.: Revision des Ungarn-Image von Konstantinos Porphyrogenetos. Byzantinische Zeitschrift 1989. (a továbbiakban: VÁRADY 1989.) 28.; TÓTH 1998. 146.

⁵¹ Vö. BARTHA ANTAL: A magyar nép őstörténete. Bp. 1988. 349.

⁵² THÚRY JÓZSEF: A régi magyar és török hadviselés. Hadtörténelmi Közlemények 1888. 584–585.; LUDWIG, D.: Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen. Münster 1982. (a továbbiakban: LUDWIG 1982.) 132.; VÁSÁRY 1993. 131.

⁵³ Rómát és Bizáncot említette e szokás kapcsán JENKINS 1962. 149., csak Bizáncot ERDÉLYI ISTVÁN: A magyar honfoglalás és előzményei. Bp. 1986. 78.; bizánci és iráni szokásként BARTHA 1987. 59.; BARTHA ANTAL: in: Magyarország története I/1. 532.; germán szokásként is utalt rá GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Bp. 1977. 114.

⁵⁴ Vö. 50. jegyzet.

⁵⁵ A caninefas törzs Brinnot választja meg e szertartással: vö. Tacitus, Historiae IV. 15. In: Tacitus összes művei I–II. Fordította BORZSÁK ISTVÁN. Bp. 1980. 313.; vö. még VÁRADY 1989. 28., 10. jegyzet

delmet, ahogy arról Toursi Gergely és mások is beszámoltak.⁵⁶ E germán szokást átvették a római uralkodók a kései császárkorban. Ammianus Marcellinus történetíró leírása szerint 360-ban Iulianust császárrá kiáltották ki Galliában a germán segédcsoportok, s „egy gyalogos katonai pajzsra helyezve a magasba emelték.”⁵⁷ A Kelet-Római Birodalomban I. Leó (457–475) megválasztásánál 457-ben alkalmazták a szertartást.⁵⁸ Ezután 491-ben Anastasius császár (491–518) beiktatásánál szerepelt a pajzsra emelés.⁵⁹ A harmadik kelet-római vagy bizánci császár, akinek megválasztásánál előfordul a beiktatási forma, I. Justinus (518–527) volt.⁶⁰ E három, egymáshoz időben közeli szertartás után Justinianus császár utóda, II. Justinus (565–574) esetében tudunk arról, hogy 565. évi beiktatásakor „négy izmos ifjú pajzsra emelte őt”.⁶¹ Végül 602-ben Niképhoros Phokast hadserege császárrá kiáltotta ki. Ezt a történeti kutatás már az előző császárválasztási ceremóniáktól különbözőnek vélte.⁶²

Ezután a pajzsra emelés ceremóniája mindenképpen háttérbe szorult, ennek megfelelően a kutatás a korai bizánci időszak beiktatási formájaként tartotta számon. Elfeledésére közvetett bizonyíték, hogy Árpád pajzsra emelését Konsztantinosz kazár szokásként tartja nyilván egyik munkájában, a *De administrando imperio*-ban.⁶³ Érdekes ugyanakkor, hogy eközben másik művében (*De Cerimoniis*) két V. századi bizánci császár megválasztásánál is említette a beiktatási formát. E szertartás különös módon csak a kései bizánci korban, a XIII.

⁵⁶ Vö. GIBBON, E.: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. (Reprint in 3 volumes) 1995. (a továbbiakban: GIBBON 1995.) II. 329–330.

⁵⁷ Ammianus Marcellinus: *Róma története*. (XX. 4., c. 17.) Fordította SZEPESSY GYULA. Bp. 1993. 218.; vö. ENSSLIN 1942. 268.; *The Cambridge Medieval History I*. Ed. GWATHIN, H. M., WHITNEY, J. P. Cambridge 1975. (Reprint) 73.

⁵⁸ A szertartásra I. Constantini Porphyrogeniti imperatoris de ceremoniis aulae Byzantinae libri duo. Rec. REISKE, I. I–II. Bonnac 1829–1830. (a továbbiakban: *De Cerimoniis*) I. 94. c. (p. 431.); vö. ENSSLIN 1942. 272.

⁵⁹ *De Cerimoniis* I. 92. c. (p. 423.); vö. ENSSLIN 1942. 272.; BURY, J. B.: *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian*. (in 2 volumes, reprint) New York 1958. I. 431.

⁶⁰ ENSSLIN 1942. 273., 285., 287.

⁶¹ Corippus tudósítása alapján vö. GIBBON 1995. II. 846.

⁶² Phokas pajzsra emelésére vö. ENSSLIN 1942. 297.; OSTROGORSKY 1955. 252–253.

⁶³ Vö. OSTROGORSKY 1955. 254.

század közepén éled újra több mint hatszáz év eltelte után, amikor 1254-ben II. Theodorosz Laszkariszt pajzsra emelik.⁶⁴ Ezek után különösnek hat, hogy a történeti kutatás természetesnek vélte a pajzsra emelés kazár szokásának bizánci eredeztetését.⁶⁵ Problémát jelenthet, hogy 602-ben tudunk az utolsó ilyen jellegű bizánci szertartásról, amikor a kazárok még bizonytalán türk fennhatóság alatt éltek. A kazárok már Herakleiosz császár uralkodása idején (610–641), 627-ben a türkök segédcsapataiként a perzsák ellen harcoltak Bizánc szövetségeseiként.⁶⁶ A kazár–bizánci érintkezések kétségtelenül a kazár kaganátus megalakulása után, a VII. század végétől, s a VIII. században váltak szorosabbá, ahogy ezt a kelet-római császárok kazár házasságkötései is jelzik.⁶⁷ Ekkor azonban Bizáncban már nem alkalmazták a pajzsra emelés ceremóniáját. Így okkal merülhet fel a kérdés, hogyan vehettek át a kazárok egy olyan beiktatást, amely már nem volt meg a bizánci szertartásrendben.

Egy lehetőséget tudok elképzelni: ha a türkök vették át ezt a szokást még a VI. században a bizánciaktól, s ők adták tovább valamiképpen birodalmuk örökösének, a kazároknak. Az átvétel, ha valóban erről van szó, mindenesetre olyan jól sikerült, hogy a IX. századra egyértelműen kazár szokássá, törvénnyé vált a VI. századi türköknél még nemezlepedőben való forгатásként említett, a magyaroknál pedig kerek pajzsot (*szkutarion*) alkalmazó szertartás. Egy hosszú folyamat eredményeképpen tehát a barbarizálódó, késő-császárkori Római Birodalom nyugati felében feltűnő germán törzsfői-fejedelmi beiktatási szokást előbb átvette a birodalom keleti (bizánci) része, majd ez tovább adhatta az északi nomád birodalmaknak: elsőként a türköknek, akiktől a kazárok örökölhették, s tőlük végül a magyarokhoz jutott el ez a beiktatási forma. Források hiányában nem tudjuk, hogy Árpád X. századi utódait hasonlóképpen pajzsra emelték-e, s így magyar szertartássá vált-e ez a beiktatási forma, vagy pedig egyedül Árpád

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Vö. 53. jegyzet; vö. még BOGYAY TAMÁS: Magyarország története távlatból. Bécs–Bp.–München 1993. 7.

⁶⁶ Vö. DUNLOP 1954. 28–31., 171.

⁶⁷ Uo. 171., 177–179.

esetében alkalmazták kazár szokásként.⁶⁸ Az etelközi magyar fejedelmválasztás minden lényeges eleme (a tisztséget a kagán ajánlotta fel, feltételül az engedelmességet kötötte ki, s kazár küldöttek jelenlétében, kazár ceremóniával iktatták be a megválasztott személyt) a kazár fennhatóságot, s a magyar vassallitást támasztja alá.⁶⁹

Laza függésre enged következtetni a magyar törzsszövetségi hierarchiához való kazár alkalmazkodáson kívül az is, hogy a IX. század folyamán rendre kimutathatók nyugati irányú magyar kalandozások, amelyek egyértelműen nem kazár szövetségben folytak.⁷⁰ Ráadásul muszlim források szerint 870–880 táján a magyarok 20 ezer, a kazárok pedig 10 ezer vagy 12 ezer fő sereggel rendelkeztek, ami inkább magyar katonai fölényre engedne következtetni.⁷¹ Igaz, hogy az állandó, részben zsoldos haderőn kívül a kagán számíthatott a birodalomhoz tartozó vazallus népek haderejére. Ezek közül csak a burtaszok 10 ezer lovas tudtak kiállítani.⁷² Összességében tehát a hanyatló kazár birodalom hadereje is valamivel felülmúlhatta a magyarokét, de jelentős túlerővel bizonyosan nem rendelkezett. Ezért a kagán nem katonai, hanem politikai eszközökkel próbálta alárendelni a magyar törzsszövetséget. Megkönnyítette a kazár uralkodó dolgát az a körülmény, hogy a régóta fennálló Kaganátus fejeként olyan tiszteletet élvezett a magyar törzsszövetségben, mint a IX. és a X. században a bizánci császár. Ráadásul a magyar törzseknek is érdekében állhattak a kazár szövetségben végzett portyák, hiszen ezek zsákmányt hoztak. A kazár–magyar szövetség

⁶⁸ Géza nagyfejedelem esetében feltételezi a pajzsra emelés „ősi szokását” MAKK FERENC: A királyság első százada. Magyarország krónikája 2. Bp. 1992. 19.

⁶⁹ A kazár fennhatóságra következtetett a kazár szokás és törvény (*törü*) alapján ZIMONYI 1998. 163–164.

⁷⁰ A nyugati kalandozások és az önállósodás között kapcsolatot tételezett fel pl. KRISTÓ 1980. 143–150.; a IX. századi nyugati kalandozásokra vö. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: A honfoglalás előtti magyar kalandozások. Hadtörténelmi Közlemények 1996/4. 4–19.

⁷¹ A magyarok 20 ezer, s a kazárok 10 ezer harcosára vö. MEH 87., 91.; 12 ezer kazár harcosra l. Isztahri, vö. LUDWIG 1982. 290–291.; a magyar túlerőre vonatkozó következtetésre l. TÓTH 1996. 580.

⁷² A kazár haderőre általában LUDWIG 1982. 286–298.; l. még KRISTÓ GYULA: Magyarország lélekszáma az Árpád-korban. In: Uő.: Honfoglalás és társadalom. Bp. 1996. 113.; a burtaszok 10 ezer katonát állítanak ki a kazár uralkodó parancsára: vö. Ibn Ruszta és Gardízi. In: PAULER GYULA–SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): A magyar honfoglalás kútfői. Bp. 1900. 158.

a IX. század második felében jöhetett létre, amikor a magyar törzsek Sarkel felépítése és a kazár erődítményrendszer általános megerősítése után jelentős ellenállásba ütköztek. Ezek a közös vállalkozások egyszerre szolgálták a harcias magyar törzsek energiáinak lekötését, nyugaton a kazár adóztatás és befolyás megerősítését, illetőleg keleten a besenyők visszaszorítását, zsákmányszerzést.

Véleményem szerint a honfoglalás előtti, IX. századi kazár–magyar kapcsolatot – eltekintve esetleges, feltehetően kezdeti ellenséges viszonytól – alapvetően laza magyar vazallitás, illetve kazár fennhatóság jellemezte.⁷³ A konsztantinoszi történet egyes momentumai (együttharcolás, kazár feleség dinasztikus célokkal, a kagánnak engedelmességet fejedelem beiktatása) alapján kazár befolyásra, a kagán hatalmának elismerésére következtethetünk. Számításba kell vennünk azt is, hogy a kagánnak való alárendeltségi viszonyról nem kazár forrásból, hanem X. század közepén lejegyzett, Konsztantinosz által közvetített magyar hagyományból értesülünk. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a Kaganátus vonzási szférájában levő, tágabb értelemben vett birodalmi kereteibe lazán beletartozó, annak perifériáján élő nép szemszögéből látjuk e kapcsolatot. A kagán a nomád birodalmak logikája szerint járt el, amikor a magyar törzsszövetség szervezetét érintetlenül hagyva csak annak mindenkori vezetőjét (előbb Levedi, majd Árpád) igyekezett alárendelni magának, engedelmisséget követelt tőle, amely magában foglalhatta a kazár háborúkban való magyar közreműködést. A kagán és a törzsszövetség vezetője közti hűbérúri–vazallusi viszonyt a magyarok nem érezhették terhesnek, hiszen katonai akciókban való részvételen kívül más, pl. adózási kötelezettséggel nem járt.⁷⁴ A Magyar Törzsszövetség urai megtisztelőnek tekinthették a kazár nagyhatalom vezetőjével való személyes kapcsolatot, amely biztonnal emelte presztizsüket a törzsszövetségen belül. Levedi tekintélyét kétséggel túl növelte a kazár feleség, míg Árpád hatalomra kerülését köszönhette a kagáni „ajánlatnak”.⁷⁵

⁷³ Változó tartalmú kazár–magyar viszonyt tételezett fel a IX. században pl. MACARTNEY 1930. 96–97, 101.; CZEGLÉDY 1985. 119.; KRISTÓ 1980. 22–23., 91–96., 118–121., 142–143.

⁷⁴ Egyes keleti szláv törzsek és a volgai bolgárok prémadóval tartoztak a kazároknak, míg a burtaszok segédcsoportokkal, erre vö. pl. TÓTH 1996. 574., 583.

⁷⁵ A kazár legitimáció fontosságára, de a konsztantinoszi történet megkérdőjelezésével l. RÓNA-TAS 1996. 323.

Egészében véve a Kaganátus és a Magyar Törzsszövetség kapcsolatait pozitívan értékelhetjük. Kazária saját védelme és elsősorban nyugati expanziója érdekében szolgálatába állította a Magyar Törzsszövetséget, amelynek struktúráját érintetlenül hagyta, ugyanakkor vezetési rendszerének felülről való formálásával segítette annak politikai fejlődését. E laza hűbéresi viszony nem korlátozta a magyar törzsek mozgásterét, amelyet a nyugati kalandozások egyértelműen bizonyítanak.